

Драгољуб Јенкић

Стваралаштво за децу Душана Костића

I део

Песник, путописац, рецензент, Душан Костић је за младе написао четири романа и једну поему. Сви Костићев романи за младе доживели су више издања што сведочи да поседују стваралачко време, време изван уских, конкретних стварности.

То је оно исто време које налазимо у Костићевим најбољим песничким остварењима уопште. Време које прожима биће песника и биће уметности, које песника води људском изворишту увек из почетка, и његовом току све до будућности.

Прва два Костићева романа за младе „Глува пећина“ и „Сутјеска“, припадају романима с ратном темом. „Глува пећина“ је објављена 1956. године и многи критичари, који су писали о овом Костићевом делу, сматрају исто првим правим романом из народноослободилачке борбе. Истина, истичу приказивачи Костићевог дела, и пре „Глуве пећине“ објављена су дела с темом из наше револуције, али са мноштвом недостатака у композицији, уметничкој транспозицији, на плану карактера и психологије личности које се у њима појављују и сл.

Ни Костићева „Глува пећина“ такође није без извесних мањкавости, али стоји чињеница да је то прва истинска књига за младе која је на до тада непознат, на један, дакле, нов начин саопштила нашу најновију ратну стварност, вихоре и трагична смиривања.

Замерке Костићевој „Глувој пећини“ односе се на њеног главног јунака, дванаестогодишњег дечака Јолу, кога Костић од првих страница романа помало неприродно за тај узраст форсира и гура у први план. Не може звучати уверљиво све оно што Костић говори о свом Јолу, неуверљив је понекада ситуације у којима се дечак налази, неуверљив је тај начин на који он постаје и борац и човек. Тешко ћемо поверовати да одрасли људи свесно упућују једног дванаестогодишњег малишу у ватрене окршаје, да га одређују као спроводника читаве групе заробљеника, да му поверавају највеће своје тајне о устанку и

сл. Чак је тешко поверовати и у начин на који Јоле долази, на првој страници романа, до пиштоља. Он га је нашао код бистијерне, „некоме је од официра испао из фултроле, можда неком војнику“, каже писац. Међутим, оружје се не губи тако лако, поготову у отвореним ратним ситуацијама, онда када се иде на фронт, у погибије. Уз то, бистијерна је стално просто опседнута жедним војницима и цивилима.

У првом плану овог романа очито, дакле, није ни требао бити дечак Јоле, већ неко од старијих дечакових другова, и, нема сумње, роман не би ништа изгубио на својој сажетости и свом уметничком значењу.

ПОВЕСТА
ОКТОБРА

Али и без тога, роман „Глува пећина“ је најавио једног врсног приповедача за младе. Као многи његови претходници на истом стваралачком путу, Костић се није губио, није у свом првенцу за децу дао маха испољеним уметничким немоћима претходника. Његов роман је доживљено биће стварности, ратне стварности, оне коју је писац и у миру, у годинама пуног стваралачког рада, могао изнова да доживи. Костић се, пишући овај роман, није поводио за узорима као што није прижељкивао ни нешто више од солидног прозног дела за младе. Он можда није ни желео да надмаши своје претходнике композицијом свога дела, изразом, симболиком, песничким приступом детаљима доживљене стварности, па ипак је дао нову књигу, књигу која се далеко шире отварала него што је изгледало на почетку.

Радња Костићевог романа је смештена у географски простор који писац најбоље познаје. То је Црна Гора. Али не читава Црна Гора, већ само један њен мали део, онај који је писац назвао Божјацима и који је врло карактеристичан у свом стварном постојању. У самом том имену већ постоји извесна карактеристика, црта краја. Реч је о пределу безводном и кршевитом, пределу који божјачки тавори на овој земљи, опором и тврдом, слободном и кренутом слободи и сунцу у својој нагости и наглости. Реч је о пределу који је као и човек оскудан у метаморфозама, али и о човеку који је као предео, у коме живи, приправан на промене и изненађења.

Као што је, дакле, радњу свога романа, за сада условно речено — ограничио на Божјаке, тако је и њену темпоралну структуру развио на доста краткој релацији. Костићу није била циљ борба, већ епизода, детаљ борбе. „Глува пећина“ почиње са априлском катастрофом југословенске војске а завршава се погибијом групе партизана — комуниста. То је Костићу било довољно за роман и он је успео да између та два гранична темпорала међаша смеисти стварно време њиховог међупростора, али и део времена које у тај међупростор не стаје, које, као људско време, а оно једино као такво и постоји, прелази те темпоралне и стварносне границе и сведочи далеко иза и испред.

Баш зато што се није служио датумима, што је писао акциони роман, што текст није препрпвао непотребним објашњењима и дигресијама, што се ограничио на једну епизоду из борбе која траје, што априлски слом не олтерећује никаквим претходним детаљима, што људе са којима располаже води из акције у акцију, што не умртвљује своје причање, што не идеализује, што се држи познатих историјских чињеница, „Глува пећина“ није регионално дело, није хроника, већ једна општа слика устанка карактеристична за многе наше крајеве и народе. Таквим приступом и таквом обрадом своје теме, Костић је приповедачки ток сажео на ону меру која је стварна као драма стварања и живота.

„Глува пећина“ је одиста управо то: драма човека и драма краја, погибија и победа, сужавање да би се видели већи простори.

На један од најбољих начина читаоци овог дела, они млади људи који долазе, сазнају оне истине које су тако битне и за године у којима ово пишемо.

Једна од тих битних истина Костићевог романа је истина о расулу априлске војске, о њеној унутрашњој немоћи а не немоћи војника који су је сачињавали, немоћи да се одупре неприатељу који надлази. Њено расуло неизбежно условљава низ пукотина у читавом животу заједнице. Пукотине настају нагло и не заобилазе ниједну свест. У оним свестима које су у стању да виде будуће ветрове и олује, те пукотине рађају и учвршћују одлучност и човештво, а у оним људима који се повијају на сваком дашку који их дотиче, оне продубљују простор за пад који је неизбежан.

Костић је мајсторски дао те прве странице, та прва поглавља свога романа, избраздане пукотинама као судбинама људи који их не могу мимоићи. Пети је дан рата, а сумње су пробужене у људима, испод спољашње коре човека пробија цвет (биљка његове унутрашњости. Одмах је ту Чауш, општински ћата, кога само они најприземнији ветрови носе, али је ту и Радан, човек који верује. Чауш је од оних људи који су и до сада нанели доста зла људима с којима живе и који неће престати да наносе зло све док се не сурвају у ону провалију у себи одакле то зло извлаче као руду, а где настаје празнина. И априлски слом они желе да искористе као грађу за неку своју у суштини прозирну утврду, и Костић је умео то уметнички да објасни, да прикаже, да разломи до вишеслојности и потврде у језгру истинитости.

Друга битна истина Костићевог романа је истина о почетку устанка, који је био неорганизован и стихијски. Такву слику устанка наћи ћемо касније код Ђопића и у његовим романима за децу и у другим, посебно у „Пролому“. Одиста, требало је уложити много напора да устанак постане оно што је постао, да окупи оне људе који су му требали. Партија је узела све у своје руке, али нимало није

ПОВЕЉА
ПОРТОГРА

било лако спречити ширење многобројних пукотина, као ружне израслине одстранити оне који су издаја и малодушност.

Код Костића видимо како се полако стварају та језра устанка, како и деца, млади, постају нераскидиве карике у том језгру.

Четнички покрет и четничка недела трећа су истина Костићевог романа. Он је младом читаоцу открио њихов лик у потпуности исто као што им је открио и лик партизана — комунисте.

Групици бораца комуниста роман је и посвећен, они су у његовом средишту. То средиште је истовремено четврта и највећа истина Костићевог дела, истина коју је тако чисто, препознатљиво, човечански топло, блиско и трагично могао саопштити само човек у чијем су бићу њено отњиште, њен пламен и pepeo.

Ликови комуниста и четника ту су, дакле, на истом платну, али их дели читав један бескрај прозачности у којој се сваки за себе преламају. Комунисти имају пред собом само један циљ — слободу, и да би остварили тај циљ излажу се, свесно, натчовечанским напорима. Њихове поступке карактерише врхунско осећање хуманости, њихов чин је прожет осећањем заједништва. Четништво је, међутим, стихија посве лишена таквих осећања.

Костић је с великим успехом дао у овом роману лик четничког команданта Живаља Перишића. Још на почетку романа, док четништво није диференцирано, Перишић ће се издвојити од осталих, отеће Јолу пиштољ, измамиће му га на превару, а управо је то битан моменат за разумевање психологије четништва уопште. Млади читалац лако схвата те нагле промене до којих долази у свести и поступцима Перишићевим, Ђетковић, Јанекићевим, Чаушевим и других. Оне говоре о одсуству стварног бића у тим људима, о празнини сваке истине у њима. Те нагле промене све их више одаљују од људи, оне ће их довести и до отвореног сукоба са божјачким попом, оне ће их потпуно острвити, учинити савршено узалудним, како ћемо видети касније у Костићевом роману „Сутјеска“.

Против те острвљености, коју јасно, од почетка, осећа у себи, четништво се брани насиљем, тамницом и крвљу. Готово да никаква машта није у стању измислити оне слике убијања и пребијања какве гледамо у подрумима четничких пребивалишта, у њиховим затворима, као стварност неразлучну од њиховог покрета. Те слике одликује максимум тамних боја, које су боје четништва, оне се урезују у памћење теже од делувијалног мрака које четништво носи у суштини свога постојања.

Ево једне такве слике коју је Костић пренео у своје дело без сувишних потеза, онакву какву је видео у четничкој, јулској стварности:

„У штабу га дочека велико изненађење. Кад уђе код Живаља, имаде шта и да види: наред собе лежао је постарији бркат човјек, везаних руку на леђима. Из носа му

је текла крв правећи тамноцрвену локву на патосу. Рашичупана коса, улијепљена од крви, сакривала је очи, кржаве су му биле и спутане руке, до лаката и горе под кошуњом. Чауш је сједио човјеку на ногама и полако га, као да се забавља, боцкао врхом каме свуда по тијелу. Брадоња — курир неуморно је каишем тукао свезаног, чупајући га по каткад за бркове, за косу. Човјек је шкргутао, затварао очи, прчио се, јечао. Живаљ се надносио над њим, викао је и праскао, тражећи да бар каже ко је, одакле је . . .“

Таква јунаштва над свезаним људима била су само привилегија четника и осталих несоја који су дубоко загазили у крв и нечовештво и сада streцају од сваког пушња, од сваке сенке око себе, од сваког човека кога виде. Они више немају никаквих путева иза себе и све их гура напред у понор већи и безнаднији, понор који им се за сада не указује, али који слуте у даљини, који не разумеју. Тај понор ће понајпре осетити бивши општински бата Чауш коме је све потаман док се без боја седело у части и власти у Букову, без рада и далеко од сваке пуцњаве, уз непријатељску већу силу и преплашен разоружани народ. Међутим, чим је потребно поћи у потеру за комунистичком групом, која се изненада појавила, Чауша ће почети да прожима осећање тоталне несигурности и ишчашености из света људскости и живота. Погинуће тако ишчашен, од првог партизанског пуцња из Глуве пећине, погинуће животињски устремљен на траг плена који му не припада, према коме је упућен, према коме је гурнут рукама властитог страха, рукама четничког страха, четничког уопште.

Страх је императив четништва, страх је чекић и наковањ између којих се четништво налази безоблично. С једне стране, страх од Талијана гони их на све крвавија обрачунавања са народом, с друге стране, страх од комуниста одузима им сваки сан и храброст. Као обезглављене муве мотају се у том простору свога страха, мутно опицавајући сваки могући пролаз, радујући се и најмањем успеху као потврди себе.

На групу бораца комуниста, која се затекла у том крају, Живаљ Перишић се устремљује као на једину могућност пролаза, излаза из опне страха с којим живи. Пошто им и временске прилике иду на руку, они успевају да пронађу Глуву пећину у којој комунисти бораве без наде на излазак. Могли су ту и да остану непримећени, али су, по свом људском императиву, морали претходно ступити у акцију спасавања Радана из четничког затвора. То је четницима открило њихово постојање, на које су помало били и заборавили, уверени да су партизани негде у Босни, далеко од њиховог краја.

Безизлазност ситуације Костић је нагласио још раније у овом роману. То су оне странице које спадају у најчистија лирска места, странице на којима се описује сусрет са лисицом која им и открива пећину, којој ће они дати име глува, јер такво име заслужује по својој заклоњености и положају у пределу. Пећина је окружена каменим луком,

она је као клопка из које је излаз немогућ ако човек није зверка, а трупицу партизана (комуниста) сачињавају пре свега људи који и у најкритичнијим тренуцима не губе присебност ни снагу разумевања свога заједништва.

Од десетак бораца комуниста спасуће се само Радан и Јоле, у четничко заробљеништво пашће и Јолов брат Маркиша, попу пребијених митраљеским рафалом. Њих двојица се спасавају захваљујући Радановој присебности, бекством, у тренутку када Живаљ Перишић није уопште на такву могућност рачунао. Такво нешто, таква дрскост акције, и одговара Радану, кога Костић слика бојама живота и истине. „Иза њих је остала Глува лећина, самотна и под звијездама — сва тужна и сва крвава у планини...“ Ту је крај Костићевог романа, али није крај његовом деловању на читаоца који осећа истинску одвратност према острвљеном четништву и чије су, не само симпатије, већ и мисли на страни малобројних партизана. Костић је успео да и једне и друге окарактеризује кроз њихове акције, да их да у аутентичним покретима, сажето, без шавова који тако често у сличним делима откривају несигурност пишчеве замисли. Костић је пред собом имао једну мисао о томе шта романом хоће, и та је замисао нашла склад са оним шта писац може. Пред читаоца је, тако, дошао роман пун динамике, језичке свежине, крцат истинама које постају истине његовог, читаоачевог, младог бића, постојања.

Костић лирик осећа се на свим страницама романа, а изузетно лирски лепо звуче последње реченице. Истакнуте су странице на којима је Костић песник описао сусрет људи са лисицом у дивљини предела, у његовој исконској отворености животоу. Познавање предела који описује, у који је сместио радњу свога романа, било је од пресудне важности, јер без познавања краја немогуће је и познавање психологије људи, бића уопште, који га настањују. У том смислу пред нама је у овом роману неколико малих студија. Студиозно је дат опис Божјака, опис лисице на врелом летњем камену, а посебно личности Живана, Јола, Ђорђа. То су тренуци дела који се памте до сржи, као што се памте овакве кратке, сажете песничке слике времена и простора: „Био је увелико сутон. Модра цјенка лелујала је непримјетно читавим каменим предјелом и млад, врло млад мјесец пловио је безбрижно изнад свега — толико млад да са њега није капала мјесечина.“

Речено је да је Костић дечаку Јолу доделио главну улогу у роману и да му та улога у неколико случајева не одговара. Па ипак, Јоле је једна стварна личност коју нам Костић открива далеко препознатљивије на мноштву детаља. Ми видимо да је то дечак који живи у своме народу, који уочава промене и пукотине које ломе стварност око њега, кога опредељују поступци старијих који га окружавају, са којима се сусреће и живи. Без поступка старијих Јоле би тешко могао да се снађе, па отуда Костић тако успешно повезује Јолов рад с радом других, искуснијих, бо-

љих. Нема у Јоловом одредењу за партизане, за устанички покрет ничега несавесног или наметнутог. Дечака привлачи оружје, он осећа истину, он препознаје у себи човештво којим се људи мере, он није ослобођен страха, он дрхти у очекивању првог пуцања, сукоба. Поступци четника, посебно Живаља Перишића који му на превару и силу отима пиштољ, затим Чаушеви поступци разговор који је чуо притајен у мраку између Јанекића, Чауша и Ђетка, одредељују дечака и гурају га на ону страну на којој су брат Маркишта, Илија, Ђорђе, Вучина, Радан и остали. То је неизбежно и Костић је показао да стоји на завидном нивоу познавања психологије детињства премда тај ниво није без пукотина у свом постојању. Млади читалац те пукотине и не примећује, а једна је доста покрупна и то на оним страницама романа када Јоле постаје четнички писар, силом прилика, како би заштитио породицу на којој је већ печат четничког незадовољства. Те моралне ломове у дечаковој души Костић није најбоље извео, приказао, а боље би било да је и појам окупације у свести детињства дао на други начин него што је то иначе урадио једним, истинитачним и пластичним, описом.

Овом дечаку и још неким личностима из „Глуве пећине“ Костић ће посветити своју пажњу и у наредном роману „Сутјеска“, који је, идејно и тематски, директни наставак претходног.

Као и толико других стваралаца на разним пољима уметности, и Костић је привучен чудесним малијетом Сутјеске, опчињен њеном узвишеном симболиком. Сутјеска се у бићу свих наших народа догодила снагом која је у тренуцима догађања претила својом негацијом. Револуција је прошла кроз то догађање као гвоздена руда кроз ужарене пећи и оно што је остало било је тврђе од челика. Један део челика је изгубљен, али је то неминовно у сваком процесу.

Костић је овој теми пришао на себи својствен начин, не упуштајући се у описе саме битке, која је прошла као огањ и поплава, као судар стихије и слободе. У његовом роману нису непосредно присутне слике жестоких пробоја, слике најодсуднијих окршаја, али јесу одједи и боје које Костић тако вешто распоређује по свом тексту.

И овде Костић од првих страница почиње сликом живих људи, људи у покрету, динамичношћу ситуација. За почетну тачку радње свога дела изабрао је село Благуње, малу литому оазу у суровом кањону Пиве. Управо ту, у непосредној близини сеоских кућа, постоји једини мост преко реке, једина могућа одступница партизанима. Већ данима преко тог трошног мостића прелазе проређене партизанске колоне, замичу пут Вучева, у правцу Сутјеске и Зеленгоре. За петама им је непријатељ, у чула се уселила глад и умор, али из ока, из погледа избија ватрена одлучност и чврстина.

Слику затеченог стања Костић је врло ефектно, сажето дао у неколико реченица:

„Доље је, у тамној дубини кањона, дивље хучала Пива. Сад се могла чути, топови су због нечег били умукли, преставши за тренутак да туку ону ледујаву жичану траку висећег моста преко које су — лебдећи у ваздуху — дану и ноћу прелазиле партизанске јединице. Извирала су однекуд са пивских камењара, и рудина, уморне, рањаве, изгладњеле, и сручивале се на ту једину једину стазу и један једини прелаз преко мрачне и дубоке ријеке — и не хајући, изгледа, што је њемачка артиљерија узела мост на нишан, па у њега бије ли бије. Стезао се обруч са свих страна и већ није био нимало простран. Још је једини излаз био Вучево, она висораван под Маглићем, долина Сутјеске, Зеленгора. Па и тамо се ваљало пробијати. А с леђа одасвуд од Санцака и Црне Горе, најаживао је непријатељ огромном снагом — надмоћан превише, сит, бахат. Нијачако се није одлепљивао. Није се од њега могло одморити, данима, ноћима“.

У тих неколико реченица стала је сва горчина ратне стварности коју је требало и даље превладавати. Испред читаоца, као на филмском платну, ређају се и промичу уморне колоне, напаћене и притиснуте одасвуда, али незауоставиве у свом походу ка слободи. Ми не видимо шта се све догодило пре тога, писац не сеже ни у најближу прошлост, па ипак је и она ту, у тим речима које дочаравају изнуреност, израњаваљеност, обруч, мост, топовске пуцње.

Колоне ће кренути у свом правцу, преко Вучева ка Сутјесци и Зеленгори, за њима и непријатељ, с непријатељем, као таоци, похватани сељаци Благуња. Оно што је успело да избегне непријатељско хватање одвео је искусни Васиљ у најдубље мрчаве под Маглићем, а у општој гужви која је настала изненадном појавом Немаца у самом селу, дечак Драгиша, с врећицом брашна на рамену и кравом Мркуљом на узици у руци, наћи ће се сам, издвојен од свих, негде на беспућу између војски и збегова.

Тако се радња овог романа рачва и у средиште ауторовог интересовања долази дечак Драгиша који је са својим дедом Перошом везан нераскидивим нитима љубави, доброте, поштовања, поверења. Њима припадају готово најузбудљивије странице романа, око њихових путева роман наставља да се развија и траје. Међу њима никада нема сукоба и између њих ни у једном тренутку не лебде никакви облици неповерења или сумње, што није случај у роману „Глува пећина“ где између синова Јола и Маркише и оца Маркана има и простора неразумевања, дилеме.

Стари Перош је један од оних људи који су до врха испуњени човечношћу, па и онда када су њихови поступци друкчији, супротни, човечност им се показује као жиг патње или немоћи на лицу. Перош није удовољио молби партизана — тифусара, није му дао шољицу млека па чак ни воде, само из голог страха да болештину не пренесе на свога унука, једино биће које му је од читаве породице остало у животу. Ту његову „неправду“, тај страх, победиће сам дечак који тифусару доноси шољу с млеком. Пе-

рош је просто прећутао унуков прекршај, обрадован у суштини што је до њега дошло, јер је већ у његовом бићу празнина кајања почела да пушта опасно корење. Он није такав какав м о р а да буде, и Костић је успео да овај лик осветли људском лепотом и честитошћу. Управо је за осветљавање овог лика била потребна и она једна једина у читавом роману дитресија која нас, на кратко, одводи у доба првог светског рата и аустро-угарске окупације. Било је потребно то сећање старца Пероша, сећање које има своју директну везу с новом ситуацијом, сећање које је ту као поређење, које најречитије говори о томе колико се отишло напред у сусрет злу, мраку и животињству. Перош је чуо, тада, у својој воденици, запомагање људи и урлик гладних вукова, ни тренутка није размишљао, пошао је, излажући се и сам опасности, да помогне аустро-угарским солдатима као љ у д и м а. Данас, њему, Перошу, његовом унуку Драгиши, његовим комшијама, знаним и незнаним борцима партизанима, нема ко притећи у помоћ, све је устремљено на њих, и неприатељ и ова планина, и звезде и сама месечина. „Ждеремо једни друге горе од сваке звијери, и живот људски ама баш ништа не значи, као да је зла ура дошла.“

ПОВЕЉА
ОКРОВА

Око Пероша је час неслућеног дивљања, али оно што га највише присиљава на горње помисли, јесте четничка издаја, свирепија од свега другог.

Перош посматра Главатог, четника који носи немачке казане, слуша његове речи, прозира му лукаве и опаске мисли и намере.

Острвљеност четништва, коју је Костић почео да слика у претходном роману, овде је достигла свој врхунац. Главати јесте глават, али у суштини обезглављен. Пред њим више нема никаквог јасног простора и он срља из празнине у празнину. Немци му не верују, претворили су га у свог привременог роба, на крају и с њихове стране ступи куршум. Сељаци, којима покушава да се приближи, виде у њему само крвника, издајницу, хуљу. Шта све он неће покушати и урадити да поврати свој углед, међу Немцима, углед који није уистину ни постојао. Препући ће недужног сељака Кршикапу, одушевљаваће се Савиној погибији, први ће поћи према ватри око које се претпоставља да су рањени и изгубљени партизани, најзад, избезумљен од страха, од свега што је учинио и што га сада опседа, побећи ће из немачке колоне, али ће стићи тамо где је једино и могао стићи: у руке свом земљаку Јолу, Савином куриру. Ево начина Живаљевог размишљања, ево његове праве слике:

„Но највећи свој подвиг извео је ове зиме — подвиг, да је среће, да му се од Нијемаца с разлогом призна и свуда у народу и међу четницима истиче: оно уништење партизана у Глувој пећини, изнад Букова. То је његово дјело, ту се он у хватању показао мајстор над мајсторима. — Какви Нијемци, какви бакрачи! Пјесме о њему да се пјевају, у књигама да га спомињу, као новог Обилића. „Али, ето све то испаде ништа... Ево на какве сам пране... ја, чувени Живаљ Перишић!“

Његов сусрет са Јолом, истовремено је и битна релација овог романа, али и привођење крају релација претходног „Глува пећина“. Не знамо шта је било са Раданом из „Глуве пећине“, али од свих осталих жив је још само Јоле, он је и један од ретких из Пете бригаде који су успели након Савине погибије да се пробију из обруча који се посве затворио. Није могао продужити за партизанским јединицама које су пробиле обруче, окренуо је према Маглићу и тамо наишао на Драгићу, Ивезића, Лијаћа. Он им сада и прича о великом боју који се догодио, премда тај бој није прошао без учешћа и свих осталих, без непосредног трага на њиховим младим бићима.

ПЕРВА
ОКТОБРА

Костић се није зауставио само на Главатом, као инкарнацији издаје и четништва. Ту је и Мата из Баната који такође има своје методе у уништавању недужних и невиних. Странице које припадају њему изазивају у читаоцу врхунско гађење и мржњу, јер су то странице на којима се и не види човек већ једно монструмно створење жельно крви и смрти.

Насупрот таквим створењима, иза којих не остаје други траг до ли траг пузања, љигавости, пене, иза Ивезића, старог шверцера из Благунџа, остају исконске стопе човека, истинског патриоте, пријатеља, заштитника, друга, борца.

У овом човеку слегло се и нашло места све оно што припада људском роду у најплеменитијем смислу речи. Ивезић познаје планину као свој џеп, у њу је сакрио збегове, али није остао међу децом и старцима, пошао у сусрет битки, опасностима. Наишао је на беспомоћног Драгићу, помогао му, а онда су њих двојица предузели све што су могли, а могли су у таквим условима збиља доста, да спасу своје Благунџане из непријатељских канџи. У томе и успевају, суочећи се са смрћу, не попустивши пред њеним отвореним очима.

Ивезић је у овом роману, као најстарији међу дечацима, најискуснији, могао да поднесе и терет разумевања саме битке, терет који му је писац доделио. Управо он ће запитати, кад је битка завршена, када су на бојном пољу остали само мртви људи и скршени борови и јелике, „Сутјеска! Да ли је она пораз?“

Није, настојаће да увери себе. Није, јер „оно што је слушао и дјелимично видио у посљедњих неколико дана — можда је привидно пораз, један само исјечак битке. Постоји и побједа, побједа над пробијеним обручом. И то је Сутјеска. Он јасно осјећа да, и, поред толиких мртвих, ово бојиште — највеће и најтеже досад — није опште гробље партизанско. Али и више од тога, од саме битке: Сутјеска је велик испит моралне чврстине и свијести у тих изнемоглих и измучених људи — оно што је прошло и преживјело наставља и даље да се ломата и бије, ко зна докле? . . .“

Ивезић тако мора да мисли, да размишља јер верује у снагу тога пролаза, а та његова вера у људе који

су наставили да се ломатају, садржана је у овом одељку када Јоле потеже оружје да заслуженом казном казни Главатог — Живаља Перишића:

„Не, Јоле, — рече он. — Ти немој. Ти си млад, нек твоја душа буде чиста, што мање оптерећена убиствима. Проћи ће раг, доћи ће, надам се, миран живот — ти не смијеш да се сјећаш како изгледа човјек кад гине, да ти не долази у сан. Ја ћу га, стар сам, мени је свеједно . . .“

Дилеме нема ни код Васиља, који се такође спасава у том лому, који је јасно видео „да се само преко пробова стиже до побједе, не преко патриотских зборова и пјесме у сеоском колу; стиже се преко силне крви, која се у почетку можда чини и пораз, преко нечувене одважности и многобројних подвига, али и претрпљеног животињског страха почесто. То је голгота, та Сутјеска, нешто стравично, а чега нисмо у њој били толико свјесни, велико у одсутности и у јунаштву, у општем крвопролићу и судару — кад све прође, кад одмакну године, да ли ће нам ико тада вјеровати шта је била она и ми у њој?“

Васиљево искуство је битно краће од животног искуства Ивeљићeвог, али је оно нагло нарастало квалитетно, и по томе је једнако Ивeљићeвом. Васиљ је младић, ближи Драгоши, Лијаћу и Јолу него Ивeљићу, међутим, по ономе што су доживели, они су слични, али по ономе што ће проживети нису, и то је посве разумљиво.

На лику најмлађег, Драгише, Костић је посебно радио. Осликао га је из неколико углова и пројекција, али ни из једног дечак није добио на свом лику мрљу неке друге боје осим оне дечачке која му припада. То је дванаестогодишњак који искрено воли свога јединог заштитника децу Пероша, али његова љубав и према свим другим људима, човечним и изложеним осуди и убиствима, исто је тако непоткупљива и чиста. Не само према људима, и према животињама Драгиша је такав: дечачки сажалјив, одан, човечан. Краву Мркуљу не напушта ни у најтежим ситуацијама, а за ослобођење деде Пероша и осталих сељака решан је да стави на коцку и свој нејаки, дечачки живот. Њега истовремено прожимају осећаји страха и одговорности, храбрости и нелагодности. То је посве људски. И није кукавичлук исконски задрхтати пред обличјем непознате звери у густињи и самоћи. Кукавичлук је то не признати. Кукавичлук је не победити, полако, тај осећај. Драгиша га побеђује и храбро ће гледати опасностима у очи вођен Ивeљићем уз кога добија на издржљивости и људској величини. Он у себи има довољно простора за све што је дечачко, наивно, и људско, трајно. Тако ће се дивити јунаштву дечака Јола, који је дошао из самог огња битке и који сада приповеда жар и видне ожиљке. Дивећи се, дечак то доживљава, преживљава, у себи буди изворишта нове енергије.

Сличан Драгиши је и Лијаћ који се у немачком заробљеништву просто заљубљује у пса трагача Волфа, дивећи се његовом изгледу, његовој снази и животињској лепоти.

Требаће времена да у њему победе други осећаји према том опасном псу. И Костић је ту одиста лирски извео тај прелом, ту метаморфозу.

Волф, кога писац описује, није измишљени пас трагач, већ виђен у стварности, на домаку личне судбине. И не само да је тачна психологија пса трагача, о коме је реч, дубоко тачна и доживљена је и психологија његовог водича немачких трагача уопште.

„Послушнији и од самог пса, Дежмекасти је будно мотрио на Волфа повинујући се његовој ћуди, попуштао помало каиш како не би и нехотице скренуо четвороног трагача са правог пута на који су најзад натрпали. Волф је све брже и све сигурније вукао напријед, у дубоку шуму некуд, све дубље од безименог потока, стригао оштро ушима и режао мукло на још невидљивог непријатеља чије је мирисе наслућивао негдје ту, негдје около, ипак још доста напријед, негдје у овој непознатој, квргавој шуми која покушава да га сакрије.“

На кратком простору, у овом одломку, имамо и психологију предела и део психологије, карактера оних који се крију у њему. Све је тако густо, а све прозачно, као живот, као дисање. Док читамо те странице, наш дах је пританен, утишан, а кад читамо странице о Сави, о његовој јуначкој, беспримерној погибији, о Петој бригади, црногорској, трагичној, херојској — и несвесно нам се отме суза, неми крик у нама нараста до прскања. Костић је посредно, а понегде и непосредно, изразио муку и отпор Пете бригаде и она је на овим страницама као тама и светло, правац и опомена. Њој припада највише што живи људи могу, просто и оно што је нормално људски немогуће. Њој припада и овај пејсаж, са сликом Дурмитора у средишту, сликом која је симбол чврстине, одлучности, неузмака пред животом, пред постојањем:

„Поче полако да се разведрава. Између разбацаних облака указа се плавило неба. Али сунце, већ склоњено иза Маглића, не обасја село и оно остаде у лакој завјеси предвечерње сјене. Само је у даљини и високо над осталим планинама румено био обливен Дурмитор — још с уснулим сњеговима и језерима скривеним у литацама. Ћута је издвојен од свега, бачен сурово у небо као да је презирао све то што се дешавало под њим, те ватре и ту тутњаву около; главе уздигнуте лебдио је у бескрајном плавилу, слободан од свих уза и свих зала што су притискивали и људе и земљу. Онда она његова румен поче да се згушњава и стамњује, пређе полако у пурпур, па у модро; обухвати га мрак. И онако горостасан нестаде из простора и изгуби се у најсупријечнијој мјесечини. Загосподарише звијезде...“

Костић је и у најтрагичнијим тренуцима песник, он је то био и у борби, и овде на Вучеву и Сутјесци. Зато што је ту био могао је написати ово дело горчине коју натапа ведрина, победе коју уздиже пораз.

На крају је завладала тишина. Песник каже:

„Под њима је хучала невидљива вода, около шума

кроз коју се несташно провлачио подневни вјетар — банувши из клисуре. Свеједно, ни вода ни вјетар нису били у стању да прикрију оно тужно јечање доље, по тим шумама око ријеке, запомагање убијаних, тучњава. Битка је била и прошла, и све то што се дешавало сад, било је само горах и тужан одјек једног великог тучња, само прашина за копитама замаклим у тамна брда, и несталим, лелујав и опор дим на невиђено страшном згаришту . . . “

„Сутјеска“ је битно омладински роман, роман за младе. Мислим да је овде Костић успешно довео до споја два приповедна тока, онај који иде у правцу причања за млађи узраст и онај који иде у правцу уметничког казивања за одрасле. Тако ову књигу истински доживљавају не само млади, којима припада по властитој младости, по свежини, већ и сви остали. Мање замерке би било могуће упутити на рачун писца, али оне бледе у доживљају књиге као целине.

Нарочито је код Костића важно истаћи и то да његови мали јунаци никада не искачу из кола људског заједништва, да се у том гнезду позитивно развијају и крећу напред. Детињство њихово је лишено игре, многих дечачких задовољстава, јер је и морало бити тако, али ни по чему то нису млади старци, већ деца која проживљавају један трагични и дути тренутак властите судбине и судбине народа коме припадају.

ПОВЕЉА
ОКТОБРА